

dat welbewust dan door deze een dekking voor overmaatkosten in de prijs wordt toegestaan.

Ad. 8. Jammer dat de Heer Drs G. op de praktische moeilijkheden niet ingaat — deze vormden juist de kern en mede de achtergrond van mijn opmerkingen.

Tot slot: het is onjuist te veronderstellen dat ik de praktijk, het bedrijfsleven, of de ondernemer iets wil verwijten (wät zou ik hen in dit verband willen verwijten?). Wel hoop ik dat t.a.v. velerlei punten een juist inzicht zal groeien — ook in het belang van en in verband met de noodzakelijke industrialisatie van ons Vaderland.

H. v. D.

FRANKRIJKS PLANNEN (Slot)

door F. Kupers

Onder de titel: „Rapports et travaux sur la décongestion des centres industriels” zijn in de jaren 1943, 1944 en 1945 in Frankrijk een tiental studies verschenen, die zich alle bezighouden met verschillende aspecten van de voortdurend toegenomen centralisatie van de industrie aldaar. In steeds stijgende mate heeft de industrie daar de neiging vertoond zich slechts op een beperkt aantal plaatsen te vestigen, als gevolg waarvan tal van ongewenste toestanden ontstonden die men thans door een betere verdeling van de nijverheid over het land beoogt te elimineren. Het geheel der rapporten dat zich met deze materie bezig houdt, draagt een heteroog karakter. Men vindt erin ervaringen opgedaan bij decentralisatie van bedrijfstakken en van afzonderlijke bedrijfshuishoudingen, de stand van het probleem in andere landen, statistische studies om vast te stellen waar van een overmatige centralisatie gesproken kan worden, beschouwingen over sociale voordelen bij decentralisatie te realiseren en maatregelen om te sterke centralisatie te keren.

Het is te betreuren dat men aan deze behandelingswijze de voorkeur heeft gegeven boven een meer systematische als mogelijk was geweest aan de hand van bijvoorbeeld het volgende schema: Waar treedt overmatige centralisatie op — in welke geografische gebieden en in welke bedrijfstakken —, wat zijn de voor- en nadelen en met welke middelen kan het kwaad bestreden worden. De samenstellers van de rapporten hebben evenwel gemeend dat de tijd voor een zodanige behandeling, als gevolg van de veelzijdigheid van het onderwerp nog niet gekomen was en dat met name het feit, dat dergelijke vraagstukken hier voor het eerst werden aangesneden, het raadzaam deed schijnen slechts een aantal aspecten van het probleem onder de loupe te nemen teneinde mede daardoor een discussie in brede kring te bevorderen. Wij zullen ons echter bij onze beschouwing van de rapporten wel aan het hierboven gegeven schema houden teneinde zo meer eenheid in de behandeling te brengen.

Eerst evenwel iets over het ingevoerde begrip: centralisatie. In de rapporten wenst men te onderscheiden tussen „centralisation” en „concentration”. Het eerste slaat op de vestigingsplaats: „Nous appelons centralisation la réunion géographique de plusieurs activités industrielles .....”. Deze „centralisation” gaat over in een „congestion” indien van een overmatige centralisatie sprake is: „.....cette centralisation, si elle est excessive, pouvant prendre le caractère d’une congestion industrielle”. Met

concentratie wil men aangeven het verschijnsel dat meerdere ondernemingen zich tot één verenigen: „Nous appelons concentration la réunion, sous une même direction, de plusieurs entreprises.” De belangrijke vraag in hoeverre centralisatie bevordert wordt door een concentratie wordt wel opgeworpen maar niet beantwoord. Ja men vindt dit probleem blijkbaar van zo weinig gewicht dat het niet figureert in de opsomming in het laatste rapport van die vraagstukken die geen of een onvoldoende behandeling kregen. De verklaring hiervoor zal wel gezocht moeten worden in het feit dat de grootindustrie in Frankrijk betrekkelijk weinig verbreid is.

Blijkens verrichte onderzoeken kunnen de volgende gebieden als „congestionnés” beschouwd worden: de Noordoosthoek van Frankrijk, de Noordwest hoek, de streek om Lyon en Parijs. De positie van Parijs is daarbij een bijzondere, aangezien 's lands hoofdstad met name voor de jeugdige plattelandsbevolking een dermate grote aantrekkingskracht heeft dat jaarlijks grote aantallen zich derwaarts begeven. Dit leidde tot een overvloedig aanbod van werkkrachten hetgeen weer tot gevolg had dat vele industrieën zich daar vestigden. Zo was in 1931 niet minder dan 22 % van de totale hoeveelheid arbeidskrachten in Parijs en directe omgeving werkzaam, voor de chemische industrie bedroeg dit cijfer zelfs 32 %. Daarnaast bood Parijs het voordeel dat het de enige stad in het land is die direct en snel met alle streken verbonden is.

De twee bedrijfstakken die het sterkst gecentraliseerd zijn, zijn de metaalnijverheid en de chemische industrie. Als derde moet de textielindustrie genoemd worden, die echter slechts voor een derde deel een gecentraliseerd karakter draagt. Hiermee zijn de belangrijkste bedrijfstakken, waarvoor het probleem acuut is, aangewezen.

De ongewenste toestanden die tot de samenstelling van de rapporten aanleiding hebben gegeven zijn van sociale aard. Het samengroepen van arbeiders in uitgestrekte speciale arbeiderswijken leidt tot een verscherping van de klassetegenstellingen. De beschikbare woonruimte is veelal onvoldoende, de gezondheidstoestand is slecht. De arbeiders moeten dagelijks zeer grote afstanden in overvolle vervoermiddelen afleggen om zich van en naar hun werk te begeven. De onmogelijkheid van recreatie in de vrije natuur geeft het aanschijn aan een „asfaltcultuur” met alle schadelijke gevolgen van dien. Het individu gaat onder in de anonyme massa en voelt zich nog slechts een nummer. Er is ook aanleiding, zo meent men, om Frankrijks oude probleem: het lage geboortecijfer, voor een deel op het leven in grote agglomeraties terug te voeren.

Bij het schetsen van de nadelen van een overmatige centralisatie en van de voordelen die men van een verspreiding mag verwachten heeft men verzuimd scherp te onderscheiden tussen de gevolgen van centralisatie en de consequenties van het grootbedrijf. Zo zal het feit dat de arbeider zich een nummer voelt een gevolg zijn van het grootbedrijf, het zal dus door decentralisatie niet zijn te verhelpen.

Naast de genoemde nadelen van centralisatie zijn er in de rapporten vrijwel geen van economische aard te ontdekken. Voorzover dit niet een gevolg is van een verminderd besef voor het economische in verhouding tot het sociale bij de samenstellers dezer rapporten mag wellicht geconcludeerd worden dat de vestigingsplaatsvoordelen van de belangrijkste industriële centra ondanks hun excessieve groei nog steeds niet in nadelen zijn omgeslagen. Dat deze omstandigheid een grote handicap zal vormen voor het streven van de overheid naar decentralisatie behoeft geen betoog.

Het enige geval van een relatieve achteruitgang van een reeds sterk met industrieën bezet gebied dat vermeld wordt, is dat van de chemische industrie in Parijs. In deze bedrijfstak heeft zich tussen de beide peildata 1931 en 1942 de groei geheel buiten Parijs voltrokken. Dit betreft hoofdzakelijk de vervaardiging van nieuwe producten, die door niets aan Parijs was gebonden en die integendeel elders betere vestigingsplaatsen vond, door de nabijheid van havens of de aanwezigheid van witte of zwarte steenkool. Of dit overigens geleid heeft tot vestiging in andere reeds overbelaste gebieden, vermeldt het onderzoek niet. Dit laat zich echter wel vermoeden.

Veranderingen in het transport al dan niet gepaard gaande met overige technische wijzigingen hebben een grotere spreiding van de industrie mogelijk gemaakt. Een substitutie van kolen door elektrische energie geeft onder andere gelegenheid gebruik te maken van het goedkopere transport der hoogspanningsleidingen, terwijl bij aanwending van olie de pijpleidingen, zoals die thans voor Frankrijk geprojecteerd worden, een rol zullen spelen.

Een decentraliserende factor tenslotte waaraan de rapporten, waren ze enige jaren later verschenen, zeker aandacht zouden hebben geschonken, wordt gevormd door de stakingen. In de grote industriële centra toch zijn eerder stakingen te verwachten dan elders. Zo hebben we hierin de enige kracht die decentraliserend werkt, zonder daarbij tot nieuwe agglomeraties te leiden.

Of economische vestigingsplaatsvoordelen tot uitgesproken centra aanleiding zullen geven, hangt wat de voorziening met grondstoffen betreft af van hun quantitatief belang in het productieproces. In een „Onderzoek naar de invloed van de vestigingsplaats van de industrie op de kostprijs van consumptiegoederen” wordt te dien aanzien een scheiding gemaakt tussen die bedrijfstakken, die aan elke kilo grondstof minder dan tien uur arbeid toevoegen, als bijvoorbeeld de ijzer- en staalfabricage, de chemische industrie en de papierproductie, en de overige bedrijfstakken, die meer arbeid toevoegen, bijvoorbeeld de confectie-industrie en de reparatiebedrijven. Bij deze tweede categorie vormen de transportkosten een zo gering deel van de totale kostprijs dat deze geen invloed hebben op de keuze van de vestigingsplaats.

De factor arbeid die, in het sociale kader waarin het vestigingsplaatsprobleem hier geplaatst is, natuurlijk bijzondere aandacht krijgt, vertoont drie aspecten die van belang zijn: loonhoogte, arbeidsproductiviteit en als derde het huisvestigingsvraagstuk.

Wil men nagaan in hoeverre de loonhoogte van invloed kan zijn als decentraliserende factor dan dient men het loon te bezien als inkomenscategorie en als kostencategorie.

Of de arbeider van de industriële centra bereid zal zijn elders werk te aanvaarden wordt voor een deel bepaald door de invloed die een verandering van woonplaats op zijn levensstandaard zal uitoefenen. Zijn levensstandaard is de resultante van de hoogte van zijn loon en de kosten van levensonderhoud in zijn woonplaats. Nu is het loon in de industriële centra hoger dan daarbuiten, de kosten van het levensonderhoud zijn het echter evenzeer. Teneinde meer licht in deze materie te brengen, is een onderzoek ingesteld naar loonhoogte en kosten van levensonderhoud in Parijs en in het departement Oise. Voor een generalisatie der resultaten wordt met nadruk gewaarschuwd, daar enerzijds de omstandigheden van

plaats tot plaats anders zijn, en daar anderzijds de gegevens verkregen zijn uit een onderzoek van slechts zeven huishoudrekeningen. Daar komt nog bij, dat het vergelijken van de levensstandaard in Parijs met die op het platteland uiterst moeilijk is; hoe kan men zulke geheel verschillende genoegens vergelijken als te verkrijgen van bioscoopbezoek enerzijds en van de serene contemplatie van een schone zonsondergang anderzijds? De uitkomsten van het onderzoek dan geven aan dat de koopkracht van de Parijse arbeider, die zich in de beschouwde streken gaat vestigen met 15 tot 24 % achteruitgaat, een resultaat dat weinig reden geeft om een emigratie van arbeiders uit Parijs te verwachten. Ook de ervaringen opgedaan bij de verplaatsing van de Franse vliegtuigindustrie naar aanleiding van de dreigende tweede wereldoorlog wijzen in dezelfde richting. Niettegenstaande krachtige pogingen van de zijde van de verplaatste vliegtuigfabrieken is het niet gelukt om werkkrachten uit Parijs aan te trekken, de binding aan de woonplaats bleek te sterk.

Of het voor de ondernemer in een der industriële centra aantrekkelijk zal zijn om zijn bedrijf te verplaatsen naar elders, wordt voor een deel bepaald door de arbeidskosten voor en na de verhuizing. Die arbeidskosten zijn het resultaat van loonhoogte en arbeidsproductiviteit. We zagen reeds, dat de lonen op het platteland lager zijn dan in de centra, blijkens het aangehaalde onderzoek voor het departement Oise 25 tot 35 % lager dan in Parijs. De meningen over de invloed van de vestigingsplaats op de arbeidsproductiviteit lopen uiteen. Volgens de ervaringen van sommige naar het platteland verplaatste vliegtuigfabrieken is de arbeidsproductiviteit in hun nieuwe zetel geringer, hetgeen onder meer wordt toegeschreven aan het feit, dat de arbeiders zich naast hun fabriekswerk nog met landarbeid bezig houden. Dit leidt speciaal in de oogsttijd tot moeilijkheden. Wat de algemene geschiktheid van een plattelandsbewoner voor fabrieksarbeid betreft, deze schijnt voor gewone routinearbeid niet geringer dan bij een stadsbewoner, daar waar echter hoger gekwalificeerd werk vereist wordt is de stedelijke arbeider geschikter, onder andere doordat hij veelal in verschillende fabrieken werkzaam is geweest, waardoor hij ervaring heeft kunnen opdoen. Maar ook indien de kwaliteit van de arbeidskrachten al voldoet aan de eisen die de onderneming stelt, dan zullen nog vaak moeilijkheden ontstaan om het vereiste aantal arbeiders te vinden. Vestiging dient dan ook niet te geschieden in streken waar reeds een tekort aan werkkrachten bestaat, zoals de vliegtuigindustrie tot zijn schade heeft ondervonden. Ook uit nationaal oogpunt is deze politiek niet wenselijk daar de landbouw dusdoende met een nog grotere schaarste aan arbeiders krijgt te kampen. In het voorbeeld van Clermont-Ferrand vinden we daartegenover aangetoond hoe hier de industrie (voornamelijk rubberindustrie) in staat is geweest, dank zij de vestiging in een overbevolkt gebied, het bevolkingsaccres uit de omgeving in de nijverheid op te nemen. Bij de keuze van nieuwe vestigingsplaatsen is het dan ook van het grootste belang met deze overwegingen rekening te houden.

Als laatste bezwaar willen wij tenslotte nog noemen, dat de onderneming door het, in vergelijking tot de steden, veel grotere woningtekort op het platteland veelal verplicht is zelf grote bedragen in woningbouw te investeren. Naast het bezwaar van het meerdere vermogen dat vereist wordt, wordt de onderneming zo gedwongen om naast het eigenlijke productieproces haar aandacht ook nog te wijden aan bouw en beheer van een soms niet onaanzienlijke woningvoorraad. Daar komt nog bij dat in

geval van een onverhoopte liquidatie of ook verplaatsing van het bedrijf de waarde van de woningvoorraad belangrijk zal worden gereduceerd: deze woningen immers ontlene hun waarde hoofdzakelijk hieraan, dat ze dienen voor huisvesting van de arbeiders in het bedrijf werkzaam.

Het geheel van overwegingen met betrekking tot de vestigingsplaats leidt tot de conclusie, dat de nadelen van een verplaatsing van bedrijven uit de industriële centra zeer groot zullen zijn, daar belangrijke vestigingsplaatsvoordelen zullen moeten worden prijsgegeven. Daarnaast staan dan natuurlijk nog de aanzienlijke kosten die aan het verplaatsen zelf verbonden zijn. De best mogelijke oplossing schijnt dan ook om de bestaande centra hoofdzakelijk intact te laten en te zorgen, dat de groei van de industrie — daaronder begrepen de vervanging van door de oorlog verwoeste installaties — zich geheel buiten hen om voltrekt. De situatie in de centra Parijs en Rijsel echter is van dien aard, dat de bestaande toestand niet wel gehandhaafd kan blijven; een vermindering van de werkende bevolking met tien procent is noodzakelijk. Een dergelijke vermindering zou geleidelijk moeten geschieden, bijvoorbeeld verdeeld over een tijdsverloop van 20 of 30 jaar.

Voorgesteld wordt om voor de vestiging van de nieuwe en verplaatste industrieën een nieuwe zeer bepaalde structuur te scheppen. Daar het wel duidelijk is, dat van een al te verspreide ligging vrij grote economische nadelen zijn te verwachten, beoogt men de bedrijven te vestigen in stadjes van 20 tot 30 duizend inwoners. Daarbij dient men zorg te dragen, dat enige verschillende bedrijfstakken in één stadje een plaats vinden, omdat zodoende de kwetsbaarheid ingeval van een bijzondere depressie in één bedrijfstak wordt verminderd. Men heeft hier dus lering getrokken uit de ervaringen in de Engelse depressed areas, waar de crisis door de eenzijdigheid der aldaar gevestigde industrie een veel desastreuzer uitwerking heeft gehad. Dergelijke stadjes dienen in een straal van een 40 tot 80 km gelegen te zijn rondom een grote stad, waarin zich wat men de vitamines van de industrie kan noemen moeten bevinden: Universiteitslaboratoria, specialisten van allerlei aard, leveranciers van niet courante onderdelen etc. Daarnaast zal de grote stad het culturele leven van de streek kunnen dienen met schouwburgen, tentoonstellingen, bioscopen enz., waardoor de zuigkracht van Parijs zal kunnen worden verminderd. De plaats waar dergelijke constellaties zullen moeten worden ontwikkeld, zal nog het voorwerp van uitvoerige studie moeten uitmaken. Als voorname richtlijn moet daarbij gelden, dat vestiging slechts zal mogen geschieden in die streken, die een bevredigend geboorteoverschot vertonen en waar het mogelijk is de landbouw te mechaniseren, omdat anders te grote nadelen van onttrekking van arbeidskrachten aan de landbouw verwacht moeten worden.

Om de geschetste structuur te bereiken kan de overheid in de eerste plaats door een doelmatige tariefpolitiek het verblijf in de overmatig ge-centraliseerde gebieden minder en in de voor vestiging uitverkoren streken meer aantrekkelijk maken. Wij denken hier aan spoorwegtarieven, regionale loonvaststellingen en fiscale maatregelen. Daarnaast dienen nieuwe c.q. te verplaatsen overheidsbedrijven bij voorkeur gevestigd te worden in die gebieden, die men wenst te ontwikkelen. Verder moeten deze gebieden voor de industrie aantrekkelijk gemaakt worden door ze uit te rusten met spoorwegen, stations, wegen etc., terwijl ook de woningbouw daar met kracht ter hand moet worden genomen.

Naar men ziet een veel omvattend programma, dat bij de huidige schaarste nog wel even in de la zal blijven. Men zal echter goed doen reeds thans zo nauwkeurig mogelijk te berekenen hoe groot de kosten zijn, gevolg van het prijsgeven van vestigingsplaatsvoordelen; niet omdat men dit ooit zou kunnen afwegen tegen de vermeerderde levensvreugde, die men met decentralisatie hoopt te bereiken, maar omdat het noodzakelijk is zich, tegenover de voordelen, die men verwacht, zeer duidelijk de offers, die men daarvoor moet brengen, voor ogen te stellen. Van een dergelijk streven naar een exacter voorstelling is echter in deze rapporten nog niets te bespeuren. Wellicht, dat men later als de Franse volkshuishouding weer in normaler omstandigheden verkeert, de huidige eerste benadering vervangt door een diepergaande, allesomvattende studie van het vraagstuk. Dat men daarbij ook aandacht zal hebben te schenken aan de repercussies, die een omvangrijke verplaatsing van de industrie zal hebben op factoren, die tot dusver nog te veel als data in het probleem zijn beschouwd, als bijvoorbeeld de loonshoogte in de centra en op het platteland, spreekt wel vanzelf.

BOEKBESPREKING

Dr H. W. J. Wijnholds, *Enige beskouings voor die wisselkoerse in theorie en praktyk. Rede uitgespreek bij die aanvaarding van die profesoraat in die handel, geld- en bankwese aan die Universiteit van Pretoria, op 16 April 1947, 21 blz.*

door Prof. Dr P. Hennipman

Professor Wijnholds heeft zijn intreerede aan een zowel uit praktisch als uit theoretisch oogpunt belangrijk onderwerp gewijd. Zoals hij uiteenzet is de betekenis van de wisselkoersen sedert 1914 sterk toegenomen. Een principiële verandering heeft zich voltrokken doordat de wisselkoers thans niet meer beschouwd wordt als een onveranderlijke factor, een gegeven grootheid in de economische politiek, maar zelf tot een instrument dezer politiek is geworden. Terecht wijst prof. W. er ook op dat de overeenkomst van Bretton Woods, krachtens welke het Internationale Monetaire Fonds de taak heeft de juistheid van de wisselkoersen te beoordelen, het belang van de wisselkoerstheorie nog heeft vergroot.

Uiteraard was het in het bestek van een intreerede niet mogelijk het veelomvattende onderwerp ook maar bij benadering uit te putten. Prof. W. heeft zich tot een greep uit de rijke stof moeten beperken. Naar het mij voorkomt is hij echter in deze keuze niet geheel gelukkig geweest. Het grootste deel van zijn rede is gewijd aan een m.i. niet ten volle geslaagde breedvoerige polemiek tegen de koopkrachtpariteittheorie, die althans in haar stringente vorm thans weinig verdediging meer vindt, en aan een elementaire uiteenzetting van de vraag- en aanbodtheorie der wisselkoersen. De beantwoording van het kardinale vraagstuk, dat tegenwoordig in theorie en practijk in discussie is: wat het criterium is voor de economisch „juiste” wisselkoers, wordt daarna in slechts een bladzijde afgehandeld.

De oplossing, die prof. Wijnholds aan de hand doet, houdt in dat de meest juiste wisselkoers die is, welke voor een redelijke tijd het evenwicht der betalingsbalans verzekert. Bij het vaststellen hiervan dient te worden nagegaan of een zodanig evenwicht verkregen kan worden zonder